

Lőrincz G. József

A „FÖLDMŰVESTUDÓS”, A KOMMUNISTÁK ÉS A TITKOSSZOLGÁLAT

Máthé János: Magyarhermány kronológiája (1944–1964), közreadja, a háttér tanulmányokat és a jegyzeteket írta László Márton. „Források a romániai magyarság történetéhez” sorozat, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2008, 320 oldal

Az elmúlt években Erdélyben egy sor, a térség huszadik századi történelmére vonatkozó forrást bemutató könyv is megjelent. Mindegyiket példás szakszerűség, pedáns technikai apparátus jellemzi. Ezek közé tartozik a Máthé János írásaiból készült válogatás is. A kötet tartalmazza a falu 1944–1964 közötti kronológiáját, továbbá a szerző néhány – többnyire szintén helyi vonatkozású – rövidebb írását, illetve egy rendszerellenes viccgyűjteményt. A kötet bevezetője részletesen bemutatja a szerző életét, világvképét, közéleti szerepét, illetve helytörténeti munkásságát. Ráadásul, a kronológia után a szerkesztő részletesen elemzi Máthé Jánosnak a Securitate által készített dossziéit. A kötetet Máthé János munkáinak, illetve a róla szóló írásoknak a bibliográfiája és egy részletes mutató zárja.

Máthé János (1898–1986) a bevezető szerint – és úgy tűnik, nincsenek olyan dokumentumok, amelyek ezt cáfolnák – a faluban köztisztvisletnek örvendő „mintagazda”, ezermester, példás családapa, talpig becsületes polgár, a faluközösség egyik vezető egyénisége.¹ Ráadásul öntudatos székely magyar, szereti szűkebb (Magyarhermány, Erdővidék) és tágabb pátriáját (Székelyföld, Erdély, vagy akár Magyarország²). Ebben gyökerezik a történelem – egész pontosan a magyar történelem, illetve a helytörténet – iránti érdeklődése is, amely később meggyeszte, vagy bizonyos értelmiségi körökben országos szinten is biztosítja számára a megbecsülést. Szerény képzettsége (nyolc osztályt végzett és utána még néhányat az udvarhelyi református kollégiumban – de ezt nem fejezte be) és a hermányi körülmények ellenére,³ józan esze, kíváncsisága és kitartása révén sikerült neki komoly helytörténeti munkát végezni. Mikor rájött, hogy a Securitate figyel, és lehetségesnek látta még a házkutatást is, akkor a dokumentumainak egy részét elégette, másokat pedig elrejtett. A többit a házkutatáskor elkobozták. Írásainak egy része megjelent a korabeli sajtóban, mások azonban csak a rendszerváltás után láttak napvilágot,⁴ vagy máig kéziratban maradtak.⁵

Magyarhermány kronológiája tulajdonképpen egyfajta falunapló, amely szándéka szerint tartalmaz minden fontos eseményt 1944. augusztus 23-tól 1964 végéig.⁶ Az első feljegyzés arról szól, hogy a román hadsereg átállt a szövetségeseik oldalára, az utolsó pedig arról, hogy 1964 szilveszterén (szokásukhoz híven), a templomból kijövet, a templomtérén a falu lakosai elénekelték a magyar és a székely himnusz.⁷ Bizonyos években részletesebbek a beírások, másokban ritkébbak. Mint a végén megjegyzi, a feljegyzések csak töredékét mutatják meg az eseményeknek, de az általuk közvetített kép hiteles. A saját feljegyzéseit, kommentárjait sokszor kiegészíti dokumentumokkal (körlevelek, kötelezvények, felhívások, választási listák, kuláklisták stb.), illetve részletekkel a korabeli sajtóból.

Az élmények személyes jellege meghatározza, hogy milyen szempontból mutatja be az eseményeket. Máthé János ugyanis kulak,⁸ az osztályharc egyik kitüntetett ellensége, és ez meghatározza nemcsak az ő helyét az akkori társadalmi-politikai rendszerben, hanem természetesen magát a kronológiát is. Az alaptalan vádak, a túlzott beszolgáltatási kötelezettségek, a kollektivizálás, ha nem is lázadásra, de valamilyenfajta többé-kevésbé rejtett ellenállásra kényszerítik, ha meg akarja őrizni tulajdonát. Emiatt, illetve mert a faluban hallgatnak a szavára, a hatalom lázítónak tartja.

A kommunizmus a kronológiában egyfajta plebejus bírálathoz részesül. A rendszer elsősorban nem „népi”, hiszen a „népet” sanyargatja. És nem is „demokrácia”, hiszen elnyomó. Továbbá, gazdaságilag irracionális, hiszen úgy akarja növelni a termelést, hogy a termelőket tönkreteszi.⁹ Igazságtalan, hiszen azokat üldözi, akik dolgoznak, termelnek.¹⁰ És hogy mindezt palástolja, szemrebbenés nélkül hazudik.¹¹ Máthé János számára magától értetődő, hogy ennek a rendszernek ellenállni, vezetőit becsapni erkölcsi kötelesség.¹²

A kronológia szerzője a maga tapasztalatai alapján igyekszik leírni a rendszer működési mechanizmusát, illetve annak működtetőit. Egyrészt megfigyeli, hogy jelentős mértékben megnőtt a hivatalnokok száma: 30 évvel korábban az egész járásnak nem volt annyi tisztviselője, mint 1958-ban egy községnek. Továbbá, rendkívüli mértékben elburjánzott az „ügyintézés”. Az egyik bejegyzés az *Előre* című napilapra hivatkozik: Sepsiszentgyörgy rajonban 78 nap alatt 110 000 ív papírt használtak el az ügyintézéshez. A cikkíró kiszámolta: ez 44 kiló akta, 33 méter magas, telegépelése több mint 18 000 munkaóra, azaz 2 291 munkanap.¹³

És végül, a rendszer egy rossz embertípust hoz előnybe, arra alapoz. Legfontosabb tulajdonsága, hogy inkompetens, lelkiismeretlen, nem igazi „gazda”. Nem vezető, hanem „hajcsár”. Bemutatásuk azonban bizonyos ambivalenciát mutat. Egyrészt helybéliként jelennek meg. Olyan emberek, akiknek a rendszerváltás előtt nem volt vagyonuk, nem rendelkeznek a módosabb gazdák gazdálkodási tapasztalataival.¹⁴ Emiatt az sem várható el, hogy a falu szemében presztízsük legyen. Továbbá, még ha népi származásúak is, már elszakadtak a néptől. Ők a felkapaszkodottak¹⁵, a

„helyi renegát-hajcsárok”, akik a „saját fajtájukat” kínozzák, és így az önkényuralmat még törhetetlenebbé teszik.¹⁶ Másrészt úgy jelennek meg, mint nem helybeli, pontosabban nem magyarhermányi emberek, hanem kívülről jött egyének, akiket odaküldtek, akik nem ismerik a helyi viszonyokat, és ennek ellenére ők akarják megmondani, hogy mit hogyan kell csinálni, ők akarnak parancsolni. És mivel nem helybéliek, és ráadásul nem a maguk egzisztenciájának, gondolatainak az urai, természetesen tévednek. A tévedéseknek pedig nem ők, vagy a párt látják a kárát, hanem a helyi közösség. Mindkét típus „a zsarnokság talpát nyaló firkász”-nak minősül a helyi emberek számára.¹⁷ Hitelességüket ráadásul megkérdőjelezi korrupciójuk is.¹⁸ Működésük elsőrendű mozgatórugója, hogy kiszolgáltattott emberek, akik nem a maguk urai, nem autonóm személyiségek.¹⁹ A párt nélkül nincs biztos egzisztenciájuk, „szerencsétlen éhenkórászok”, gyökértelenek, akiket egy-két évenként bárhová el lehet költöztetni.²⁰

Máthé János azt is megfigyeli, hogy az új hatalom egy új nyelvezetet vezetett be. Az új szókészletet – vagy egy részét legalábbis – egy adott pillanatban felsorolja.²¹ Az új nyelvezet pedig rátelepszik a valóságra, önmaga ismétlésében keresi igazát. „A népi demokrácia hajcsár-hadának szellemi tápláléka a beszajkózás.”²² Egyszer például megszámlolta, hogy a *Romániai Magyar Szó* egyik cikkében a „tömeg” kifejezés negyvenkétszer fordult elő. Az apparátus pedig annyira belebutult a saját nyelvezetébe (osztályellenség, kulák, reakció, stb.), hogy elszakadt a valóságtól, mást már képtelen volt látni vagy hallani.²³ Így pedig képtelen volt a gyakorlati problémákra megfelelő válaszokat adni.

Máthé János egy adott pillanatban összefoglalja, hogy mit változott Erdővidék a ‘népi demokrácia’ első évtizedében. A közlekedést továbbra is a harminc éve létesített buszjáratok jelentik – de közben az utak tönkrementek. Az ipar visszafejlődött egy évszázadot. A kézműves- és háziipar eltűnt. Baróton, egy 30 ezres városban, van egy szegény árukészletű vegyes üzlet, egy élelmiszerüzlet és egy kocsmá. Pedig ötven évvel korábban volt három mezőgazdasági szeszgyár, faszeg- és betétkéreggyár, könyvnyomda, vidéki viszonylatban kitűnő vendéglátóipar, és virágzott a kisipar és a kiskereskedelem.²⁴

A kronológiát ma olvasva egy alulnézetből írt történelmet kapunk. A leírt események elsősorban a helyi politikai-gazdasági életre korlátozódnak, hiszen ezeket tartotta rögzítésre méltó közéleti eseményeknek. A családi, vagy a mindennapi élet más (akár gazdasági) oldalával foglalkozó történetek nincsenek. Mi a kronológia értéke? Szakmailag, a történettudomány számára a korszakra jellemző durva hatalmi módszerek bemutatása nem hoz újdonságot. Az „átlagolvasó” számára az egyenetlen hosszúságú, alaposágú feljegyzések kétségtelenül csorbítják a hangulatát. A kidolgozottabb részek, a történetek, vagy akár a gazdasági számítások viszont élmenyként hatnak az olvasóra. A rövid bejegyzések sajnos ezt megtörik. De a beszolgáltatások, adók, kötelező fuvarozások, fenyegetések, zsarolások, rossz döntések,

gyűlések, „kampányok” rendszeres, kronologikus bemutatása híven érzékelteti, hogy milyen lehetett abban az időben egy gazda mindennapi harca a hivatalosságokkal. Szintén ezt az érzékletességet fokozza, hogy elsősorban azt írja le, amit ő maga tapasztalt, ami vele, az ismerőseivel, a falusfeleivel történt.

A mai olvasó számára a kötet csemegéje kétségtelenül Máthé János szekusdossziéjának a bemutatása. László Márton nagy szerencséje – és ezt két kézzel meg is ragadta –, hogy egy fontos forrásanyaghoz megtalálta a szerző dossziéját is. Ez azonban magáról a kronológiáról nem mond semmit, sőt, érdekes módon a szerzőről sem. Emiatt a szerkesztő célja inkább az volt, hogy bemutassa, rekonstruálja a Securitate alkalmazottjainak a gondolkodásmódját, döntési logikáját. Mellesleg az informátorok személyével sem foglalkozik, ugyanis szerinte a rendszer, a gépezet működésében a szerepük sokkal kisebb volt, mint azt feltételezzük. Együttműködési motivációik elemzése pedig parttalan munka, hiszen minden eset egyedi, és valószínűleg sok újat nem mond sem az intézményről, sem a korról. Annak ellenére, hogy László Márton rendkívül alaposan, részletesen mutatja be a különböző dossziékat²⁵, magáról az intézményről, annak működéséről sokat nem tudunk meg. Pedig bőségesen olvashatunk jelentésekről, megfigyelésekről, informátorokról, házkutatásokról, stb. Valamivel többet tudunk meg viszont az intézmény embereiről. Látnunk helytelen románsággal írt jelentéseket, pánikszerű akciókat²⁶, tanácsalanságról tanúskodó széljegyzeteket (‘Mit csináljunk ezzel a dossziéval?’), eljárás ajánlásokat a beosztottaknak (‘Vegyük figyelembe, hogy 85 éves, és süket.’)

A Securitate irattárának a részleges kutathatósága mind a szakmában, mind a közéletben komoly elvárásokat keltett, hiszen kutatói engedéllyel elméletileg bárkinek a dossziéja vizsgálható. A közéletben elsősorban egyfajta morális elégtételre van igény, és emiatt a hangsúly elsősorban az informátorok, nem a megfigyelt személyére terelődött. A radikális álláspont szerint az iratsomókat nyilvánosságra kellene hozni (például feltenni az internetre), hogy mindenki láthassa. Ez viszont roppant kényes kérdés. Ugyanis nagyon sokan nem jószántukból kezdték el az együttműködést, hanem valamilyen zsarolás eredményeként. Sokan, még ha alá is írták az együttműködési egyezményt, nem jelentettek semmit, vagy semmitmondó általánosságokat, esetleg hamis információkat közöltek. Emiatt azt, hogy valaki valóban informátor volt-e, tulajdonképpen csak a jelentések elolvasásával és értelmezésével lehet bizonyítani. Ráadásul, az iratok sokszor olyan magánéleti eseményeket is tartalmaznak, amelyeknek a nyilvánosságra hozatala személyi jogokat sért. Továbbá, a dossziék sokszor hiányosak. És volt már példa arra is, hogy a tiszt jelentései kitalációkat tartalmaztak. Mindezek tudatában megbízható erkölcsi ítéletet nehéz hozni.

Mindezek ellenére, időközben a közvélemény szembesült néhány (nem sok) „leplezéssel”, de be kell vallanunk, ettől mi magunk nem lettünk sem jobbak, sem okosabbak, társadalomtudósként pedig a Securitate *társadalmi* szerepéről nem tud-

tunk meg jóformán semmit. Máthé János esetében – mint László Márton megjegyzi – tulajdonképpen még az sem világos, hogy mi volt a titkosszolgálat célja azzal, hogy egy idős, falusi embert tartott megfigyelés alatt. Egyértelmű szerinte, hogy a Securitate az általa jelentett „veszélyt” túlreagálja. Miért? Mert ebben az esetben a Securitate tulajdonképpen célja nem más, mint hogy a saját létét, tevékenységét, létszámát és költségvetését igazolja. Ennek érdekében pedig „ellenségeket”, eseteket generál, amiket a hatalomnak felmutathat.²⁷ Ez nem igazán meggyőző. Vélhetően inkább arról volt szó, hogy a cél elsősorban egyfajta prevenció volt. És az erre irányuló erőfeszítéseket tulajdonképpen László Márton be is mutatja.²⁸ A Securitate számára Székelyföldön azok az emberek számítottak potenciális veszélynek, akik „sajátosan magyar” kérdésekkel foglalkoztak: történelem, irodalom, néprajz, irodalmi körök, táncház. Számukra azok, akik ezekkel a kérdésekkel foglalkoznak, akik ezeken a szervezett találkozásokon részt vesznek, nagyon közel állnak ahhoz, hogy ‘Erdély hovatarozását’ kutassák, vitassák.

Hogy miből vonták le azt a következtetést, hogy Máthé Ferenc nacionalista? A ‘helyi, székely hagyományokat’ megörökítő fafaragványok motívumaiból? Mert ennél több szó a magyarságról, székelységről – a beszámoló szerint – nem hangzott el.²⁹

Igen, pontosan erről van szó. És a képbe tökéletesen beilleszkedik, hogy Máthé János ennek az embernek hosszú levelet írt a székelyek eredetéről.³⁰ Egy későbbi megfigyelés során pedig már teljesen egyértelmű, hogy a tiszt Máthét nacionalistának tartja – egyrészt mert a falumonográfiája megírásában magyarországiak segítettek, azt ki is juttatta Magyarországra, másrészt pedig mert nacionalista-soviniszta eszmék befolyása alatt áll (csak úgy, általában).³¹ A következtetéshez – hogy tudniillik a célszemély Erdély hovatarozását firtatja – nem kell adat, dokumentum, hiszen a Securitate számára a kép így, és csak így teljes. Továbbá úgy tűnik, Székelyföldön a Securitate – néhány kirívó, még magyarázatra váró eset kivételével – nem akart „cirkuszt”. Ezért kellett például Máthét eltéríteni egy más munka felé – írja meg a református egyházközség történetét. A „cirkusz” ugyanis számukra elsősorban nem az antikommunizmust jelentette, hanem valamilyen nemzeti (számukra nacionalista) szellem, mozgalom elterjedését. Nem Hayektól, Poppertől vagy Szolzsenyicintől félték, hanem Orbán Balázstól, vagy a háromkötetes Erdély történetétől.

De ez is csak feltételezés.

Összegzésként elmondható, hogy bármennyire lelkiismeretesen végzik, ez a kutatási irány – az egyéni dossziék vizsgálata – a *társadalomtudományok* számára zsákutca. Ez persze csak akkor lett világos, miután László Márton a munkát elvégezte. És ezzel egyúttal egy módszertani-etikai mintát is kidolgozott arról, hogy egy ilyen dossziét hogyan kell feldolgozni. Az intézmény logikájába azonban egy dosszié feldolgozása nem nyújthat betekintést. Főként az alkalmazottak tevékenységét és logikáját látjuk, és emiatt elsősorban anekdotikus történeteket kapunk. Bi-

zonyos jól meghatározható társadalmi csoportokra (pl. párttitkárok, rendőrök, bizonyos fontosnak tartott iskolák tanárai, vállalatvezetők, szerkesztőségek stb.) vonatkozó célzott kutatások valószínűleg sokkal több eredményt hozhatnak. De ez még nem elég. Mert előtte, vagy párhuzamosan, el kell végezni azokat az alapkutatásokat, amelyek az erdélyi társadalomtudományok nagy tartozásai: a) az intézménytörténeti monográfiák; b) az erdélyi magyar politikai, gazdasági, kulturális elit részletes életútvizsgálata.

Jegyzetek

- ¹ A recenziens nem találta meggyőzőnek Könczei Csilla elemzését („A kiaknázatlan téma: a szekusdosszié”. In *Regio*, 2008/4, 237–242. p.), amely szerint Máthé János erkölcsileg gyanús, vagy legalábbis ambivalens személyiség, aki sokat elhallgat, akinek feltehetően szorosabb kapcsolatai voltak a titkosszolgálatokkal, és aki ráadásul xenofób. Egyrészt, ami a „gyanús” múltját illeti, Könczei Csilla bizonyítékai közvetettek, sőt spekulatívak, vagyis nem érvényesek. Az antiszemitizmus és a cigányellenesség viszont kétségtelen. (Érdekes, hogy románellenes kijelentésekkel nem találkozunk.) Az első esetben Máthé János globális összefüggések iránti érdeklődése, az 1930–40-es években a politika iránti kíváncsisága, az akkori sajtó iránti érdeklődése ütött vissza. Hiszen egyértelmű, hogy azt az elméletet, miszerint a kommunizmus egy globális zsidó összeesküvés, nem a napi tapasztalataiból gyártotta, hanem szerezte. Antiszemitizmusa „globális”, „absztrakt” és – mivel erre vonatkozó feljegyzések nincsenek – a mindennapi tapasztalatokhoz és gyakorlathoz semmi köze. Arról pedig, hogy milyen lehetett a háromszéki mindennapi antiszemitizmus, adataink, kutatásaink nincsenek. Ez még Föder Zoltán 2006-os kiadású könyvéből (*Zsidók Háromszéken*. Sepsiszentgyörgy, Rehevet Izrael – Charta Sepsiszentgyörgy), az eddigi legalaposabb, a háromszéki zsidók történetét tárgyaló monográfiájából sem derül ki. A második esetet viszont nehezebb megmagyarázni. Az biztos, hogy a cigányellenessége nem „absztrakt”, hanem konkrét, mindennapi tapasztalatokon alapul. De hogy ezeket a tapasztalatokat miért dolgozta fel – ő, és talán sokan mások – éppen így, rendes kutatás tárgyává kell tenni. A magyarázathoz ugyanis nem emberjogi szentenciák („gyűlöletbeszéd”) kellene, hanem történeti kutatások, amelyek megmutatják, hogy mik lehettek a jelenség okai az 1940–50-es években (ilyenek nincsenek). Ugyanis nem biztos, hogy akkoriban a cigányellenességnek ugyanazok voltak a mozgatórugói, ugyanaz volt az értelme, mint ma. Az pedig, hogy Máthé János megjegyzései, értékelései a politikai korrektség mércéjének nem felelnek meg, társadalomtudományi, történeti szempontból nem bűn, hanem kutatási téma. És ez módszertanilag sokkal nehezebb, mint a „morálfilozófiai” címkézés.
- ² Például ő köszöntötte 1940-ben a magyar csapatokat Erdővidék nevében.
- ³ Igaz ugyan, hogy az 1960–70-es években igyekszik útbaigazítást, forrásokat, tanulmányokat Magyarországról is szerezni (Országos Széchényi Könyvtár, Országos Magyar Levéltár), de az akkori körülmények között ennek is megvoltak a korlátai.
- ⁴ Például *A magyarhermányi református egyházközség története*, illetve a most megjelent *Magyarhermány kronológiája*.
- ⁵ Például *Magyarhermány monográfiája, Székelyek története, Erdély története*.
- ⁶ A végén van még néhány feljegyzés 1965-ből.
- ⁷ Valószínűleg nem véletlen, hogy Máthé János ezt választotta utolsó feljegyzésnek. Hiszen azt sugallja, hogy a „kampányok” ellenére húsz év alatt a falut sem vallásosságában, sem magyarságában megtörni nem sikerült.

- ⁸ Az 1950-es kuláklista szerint a negyedik legnagyobb gazda a faluban.
- ⁹ Egy helyen megjegyzi, hogy 1912-ben az évi adó két pár ökör árát tette ki, 1950-ben viszont csak pénzben 35 pár ökör árát követelték. Emiatt a termelés annyira csökkent, hogy a kivetett beszolgáltatások mennyiségét is csökkenteniük kellett. L. 75. p.
- ¹⁰ Az egyik évben kiszámítja, mennyit veszít a beszolgáltatásokkal. A beszolgáltatott javak piaci értéke 944 741 lej volt, de az állam 134 096 lejért vette át. A veszteség tehát 801 375 lej. L. 113. p.
- ¹¹ Az általa lejegyzett politikai viccek között soknak ez a témája. Az egyik szerint az *Előre* központi napilap címe kínaira lefordítva „Link-hang”.
- ¹² L. például a kronológia egyik legszebb bejegyzését, amikor leírja az 1959. január 7-én lezajlott gyűlést, amelynek az lett volna a célja, hogy létrehozzák a termelőszövetkezetet a faluban. Ez a gyűlés is, a többi is sikertelen volt. Magyarhermányban sohasem hoztak létre termelőszövetkezetet. L. 160–164. p.
- ¹³ L. 155. p.
- ¹⁴ Ez még nem jelenti azt, hogy lenézné a szegényeket pusztán anyagi helyzetük miatt.
- ¹⁵ „A tegnap még rojtos aljú nadrágban járó, ma luxusautón száguldozó alakok [...]”. L. 116. p.
- ¹⁶ L. 83. p. Annak ellenére, hogy – nevük alapján – a kronológiában azonosíthatók a román szereplők, románellenes kijelentésekkel nem találkozunk. Ez már azért is érdekes, mert ezek a szereplők mind a hatalom eszközeiként jelennek meg (csendőrök, milicisták, szekusok, aktivisták).
- ¹⁷ L. 121. p.
- ¹⁸ L. 111. p.
- ¹⁹ L. 50, 53. p.
- ²⁰ L. 161–162. p.
- ²¹ L. 71. p.
- ²² L. 107. p.
- ²³ L. 76. p.
- ²⁴ L. 143. p.
- ²⁵ Sokat elmond a szerkesztő lelkiismeretességéről, alaposságáról az egész kötet ökonómiája: a kb. 300 oldalból 110, vagyis egyharmad, kritikai-technikai apparátus.
- ²⁶ L. például (248–249. p.) azt a történetet, amikor Máthé János rovásírással írt üdvözlőlevelet Ceaușescunak ötvenedik születésnapja alkalmából.
- ²⁷ L. 256. p.
- ²⁸ L. 228., 232., 233–234. p.
- ²⁹ 233–234. p.
- ³⁰ Egy adott pillanatban éppen ennek a vizsgálatáról akarják Máthét lebeszélni.
- ³¹ L. 243. p.